

SZÉPIRODALMI SZEMLE

IRODALMI LEVÉL.

Budapest, 1924. jan. 31.

Elszorul a szívem, mikor leírom ezt a két szót: *irodalmi levél*. Visszafordult egy századdal az idő kereke, hogy Erdély csak levélből tájékozódhatik a magyarországi irodalmi viszonyokról és eseményekről? Nincs hirlap, nincs vasut, távíró, telefon, hogy hírt vigyen egy nap, egy óra, egy perc alatt arról, ami a magyar fővárosban történik s hónapok eseményeit lehet egy levélbe összefoglalni?

Ugy látszik, nincs. Erdély annyit tud a magyar irodalmi törekvésekről, mint mi az erdélyiekről: egy-egy könyv, egy-egy hír ha eljut hozzánk. Pedig milyen kíváncsi szemmel nézünk keletre! Mennyi változás, mióta Erdély Románia keretébe van foglalva! Ott lebeg ajkunkon a nagy kérdés: hogy illeszkedik bele az erdélyi magyarság a romániai kultúrmilióbe, mint tudja szellemét művelni, kultúráját fönntartani az új kötelékek között? Van-e ereje, módja, kitartása dolgozni?

Mi, a szellem munkásai Magyarországon, dolgozunk a régi kedvvel, de nem a régi erővel. Megfogyatkoztunk, lerongyolódtunk, elszegényedtünk — de azért szemre a magyar kultúrunk nem csökkent. Vannak íróink, jelennek meg könyvek, csak a folyóiratok szüntek meg, vagy zsugorodtak össze. De mélyebbre tekintve, meglátni a sötét foltokat kultúréletünkön. Közismert, hogy a magyar szellemi élet fejlődésének iránya vagy egy évszázada centripetális volt. A főváros, mint a mesebeli Akastyán-hegy a hajókat, mágnes erővel vonta magához a perifériák tehetségeit, s mialatt Budapest, mint a nagyvárosok általán, mindjobban veszítette nemzeti jellegét; mialatt lakói mindjobban hozzásimultak érzésben és gondolkozásban a nemzetközi sablonhoz, a vidékről fölkerült ifjúság a maga erősebb és elevenebb nemzeti érzésével, magyarosabb szellemével föl-

frissítette a megfogyatkozott nemzeti vért. Ez az egészséges áramlás most a harmadára korlátozódott: a hatalmas fa gyökérzetének két harmada nem szí föl többé éltető nedvet a talajból! Itt a veszedelem! Egy-két évtized múlva egészen más képe lesz a magyar szellemi életnek, mint a gondtalanok ma képzelik, — valamint egészen más lett volna a mult század magyar szellemi élete, ha Jósika, Kemény, Arany, Szigligeti, Gyulai, a Szászok s annyi sok nem kerültek volna a hegyek erdős vidékéről a főváros világába...

De ne kalandozzon szemünk a jövő sivár mezején, számoljunk be arról a tevékenységről, amely a jelenben a magyar irodalmi forumon folyik. A tudományos munkásság centruma ma is a *M. T. Akadémia*, mely innen-onnan száz éve irányítja tudósaink munkálkodását. Eddig megsínylette ugyan gazdasági leromlásunkat, de a törvényhozás nagylelkűsége és egyesek áldozatkészsége lehetővé tette, hogy föladatait, ha erősen megszükitett keretek között is, de minden irányban teljesítse. A hihetetlen magasra fölszökkent nyomdaköltség azonban olyan terheket rótt a mult évben az Akadémiára, hogyha valamilyen váratlan segítség nem érkezik, ez új év első felére kénytelen lesz könyv- és folyóirat kiadásait megszüntetni (az egy *Irodalomtörténeti Közlemények* megjelenése van csak biztosítva). Fölolvasó üléseit azonban természetesen megtartja, a pályázatait is épségben hagyja — általán a kutató és földolgozó munkát továbbra is teljes erővel folytatja, csak az eredmények közlése szenved halasztást.

Az Akadémia januári ülései közül kettő érdeklí a közönség szélesebb rétegeit. Az I. osztály jan. 6-iki ülésén az agg, 80 éven tul járó püspök, Fraknoi Vilmos tartott rendkívül érdekes előadást a Korvin-könyvtár megalapításáról. Kimutatta, hogy már Mátyás király atyja, Hunyadi János, megkezdte ebben az irányban a munkát, s fia nem is folytatta rögtön trónra lépte után, egyelőre megelégedett a régi Szent István alapította királyi könyvtárral. Csak 1467-ben kezdett hozzá egy magánkönyvtár létesítéséhez, melyet rövid négy év alatt a fejlettségnek igen magas fokára emelt. A könyvtár díszes palotában volt elhelyezve, melyet Mátyás erre a célra építtetett — Fraknoi véleménye szerint a kor egyik leghíresebb építészével, a bolognai Aristotele Fioravantivel — könyvtárosa Galeotti Marzio, a hírneves humanista volt, volt külön könyvkészítő műhelye s

állandó, szerződötett másolói és könyvfestői. A könyvtár csakhamar Európa-szerte híressé lett s a király nevét a legkiválóbb renaissance-fejedelmek között emlegették.

A jan. 28-iki összes ülésen ítélte oda az Akadémia a Vojnits-jutalmat. A Vojnits-díj kétségkívül az Akadémia legjelentősebb jutalmi közé tartozik s az alapszabályok szerint, pályázat mellőzésével, azt a magyar drámát kell vele kitüntetni, amely az előző évben a pesti színpadokon első ízben színre került drámák közül a legnagyobb mértékben egyesíti magában a színszerűség és irodalmi érték nehezen összebékülő kettős követelményét. Az Akadémia ezúttal *Harsányi Kálmán*nak *Ellák* című tragédiáját jutalmazta, mely a Nemzeti Színházban 15 előadást ért meg, s ez ott már tisztes színpadi sikert jelent. Irodalmi értéke éppen nagy ennek a tragédiának: Attilának és fiának Elláknak összeütközésében két nagy gondolat összerobbanását jelképezi; amaz a nemzetközi kapcsolatokra támaszkodó, emez a nemzeti irány képviselője. A bonyolítás Attila haláláig (III. föl.) mesteri, dikciója mindvégig költői, sőt drámai.

A *Kisfaludy Társaság* a múlt évben abban a szerencsés helyzetben volt, hogy három értékes kiadvánnyal gazdagíthatta kiadványai sorozatát: *Romemlékek* cím alatt két kötetbe gyűjtve közreadta volt elnökének, *Beöthy Zsoltnak* tanulmányait és beszédeit s Riedl Frigyes posthumus *Petőfijét*, melyet szerzője töredékül hagyott. Jegyzeteiből *Sikabonyi Antal* egészítette ki és tette alkalmassá arra, hogy a nagyközönség követeléseit kielégítse. Ez a nagyszabású Petőfi-tanulmány Gyulai nyomdokain jár, de csonkaságában és a végső simítás útján is jelentős gyarapodása irodalmunknak; magán viseli szerzője érdekes egyéniségének bélyegét és szellemes, mint Riedl lelkének minden terméke. A Társaság ez évi kiadványainak tervezete most készül.

A Társaság elhatározta, hogy a Petőfi-Társaság példájára keresi a kapcsolatot az újabb író-nemzedék azon tagjaival, akik a régi nemes eszmények kultuszában azon az úton járnak, melyet a Társaság helyesnek, célravezetőnek tart. Iparkodik tehát ezeket az ifjabb írókat, addig is, míg közülük az értékebbeket tagjai sorába iktathatja, fölolvadó ülésein megjeleníteni. Így már a januári ülésen (2-án) a forma és nyelv művészetével kiváló *Forbáth Sándor* verseit mutatta be. Az ülés

jelentős eseménye *Horváth János* székfoglalója volt. Előadása első fele, a szabályok értelmében, megemlékezés volt elődéről *Szilády Áron*ról; nagy elmélyedéssel és plasztikusan jellemezte elhunyt tudósunk egyéniségét és munkásságának különböző irányait. Második része tanulmány volt Berzsenyi lírájáról, a költő irányának újszerű megvilágítása. A köztudattal szemben, mely Berzsenyiben csak a klasszicista költőt látja, utalt költészetének romantikus elemeire. Ő úgy látja, hogy Berzsenyi líraisága Horatius életbölcseségének függvénye, de nem másolata. A „megelégedés” életideálját ő csak önmehtagadással tudja és csak látszatra tudja megvalósítani. Sovárog utána, de a klasszikus szellemet átvenni nem tudja, mert ő más kor fia, és más vérmérsékletű egyéniség. Klasszikus külszín alatt romantikus hajlamok érvényesülnek költészetében; műfegyelme alatt emberi önmehtagadás, antik pogány bölcsesége alatt keresztény szomorúság, illuziótlan, de fájdalmas rezignáció. Költői nyelve is elhajlik klasszikus modorától. Már Baróti Szabótól kezdve készült ez a lényegében romantikus nyelv antik vers formában, s amit Kölcsey híres kritikája Berzsenyi költői nyelvében kifogásolt, az voltaképp mind romantikus elem. Kazinczy korának klasszikus törekvéseit Berzsenyi vezeti át Kölcsey és Vörösmarty romanticizmusa felé. Maga is tudatára jutott a klasszicizmustól való eltolódásának, mikor Kölcseyvel szemben védekezésre kényszerült. Válaszában kritikusanak a klasszikus elméletekre támaszkodó kifogását a szabadság, a megváltozott kor, az új szellem, a képzelet, az inspiráció, sőt egyenest és megnevezetten a „romantika” nevében utasítja vissza.

Februári ülésén tölti be a Társaság a két megüresedett helyét. A költő-helyre ketten vannak ajánlva, *Harsányi Kálmán*, a lírikus és drámaíró és *Lőrinczy György*, a novellista. Mire e sorok napvilágot látnak, a közönség már tudja az eredményt, ma még bizonytalan. Harsányi a fiatalok jelöltje, Lőrinczy az öregeké, s az erőviszonyok ismeretlenek. Az író helyre csak *Lyka Károlyt*, a kitűnő műtörténészt és kritikust ajánlották. Megválasztása egészen bizonyos.

A Petőfi-Társaság, mely az elmúlt évben nagy ambícióval és buzgalommal dolgozott Petőfi hazai és külföldi ünnepelésén, elhatározta, hogy *Elfelejtett írók* cím alatt lehetőleg minden ülésén fölújítja egy-egy kisebb szabású, de azért méltat-

lanul elfelejtett magyar költő emlékét. A sort *Jakab Ödön* előadása nyitja majd meg februárban, aki *Indaly Gyuláról* fog beszélni. A jan. 20-iki ülésen *Farkas Imre* olvasott föl egy kedves költeményt *A kövesdi ritka vendég* cím alatt, a fölvidéki drótostótról, aki boldog, hogy ellátogathat a színmagyar faluba. Utána *Harsányi Kálmán* mutatta be a Nemzeti Színház számára készülő új Calderon-fordításának (*Az élet álom*) két nagyobb részletét. A fordítás hűségét egyszerű hallás után nincs módunk ellenőrizni, de azt megállapíthattuk, hogy az eredeti ritmusához simuló fordítás színekben gazdag és drámai erővel hat. Majd *Vértesy Gyula* olvasta föl *A szerelem gyöngyei* című dolgozatát, melyben novellisztikus formában beszél el Petőfi második komolyabb szerelmének (Mednyánszky Berta iránt) szerencsétlen történetét. Azután *Resta Dezső* ismertette Petőfinak 1848-ban megjelent *Naplótöredékeit*. Végül Bán Aladár olvasta föl egy pár magyar tárgyú finn költemény műfordítását.

A Társaság elhatározta, hogy a márciusi ülésén két tagot választ az elhunyt Rákosi Viktor és Várad Antal helyébe. Ezzel kapcsolatban fölmerült a tagok körében az a gondolat, hogy módot kellene találni, mint lehetne az Erdélyben azóta föltűnt izmos magyar költői tehetségeket a Társaságba bejuttatni. Mint külföldiek rendes tagokká nem választhatók, — a megoldáson gondolkodik a Társaság, de eredményre még nem jutott. Ugyancsak a márciusi nagygyűlésen ítéli oda a Társaság 100.000—100.000 koronás nagy díját. Az idei esztendőben öt ilyen díj áll rendelkezésére: kettő lírikusoknak jut (a Petőfi-díj és az egyik centennáris díj), egy-egy elbeszélőnek (a Jókai-díj), drámaíróknak (a Tözsde-díj) és esztétikusnak (a másik centennáris díj).

Az irodalmi élet jelentős tényezői továbbá a szépirodalmi és tudományos folyóiratok. Az utóbbiak közül eddig még egyik sem jelent meg, az előbbieket sorából a régiebb *Nyugat* és az újabb *Napkelet*. Mind a kettő pártlap; amaz a modernek, a nemzetközies organuma, emez a konzervatívoké, a nemzetieké, de ügyüket nem egyforma céltudatossággal szolgálják. Szívünk-lelkünk az utóbbihoz húz, eszményeink, törekvéseink minden tekintetben közösek: annál inkább sajnáljuk, hogy a *Napkelet* sokkal kevésbé közelíti meg célját, mint a *Nyugat*. Tudva vagy öntudatlanul befogadja a nyugatosok értéktelen utánzatait; míg amaz a maga irányának legkiválóbb képviselőit csatolja

magához, a *Napkelet* szépirodalmi fele jórészt másod-harmad-rangú írók csekélybecsű munkáiból telik ki. Hogy a mai *Nyugat* mégis messze elmarad a régítől: az nem a szerkesztőség hibája, hanem az irányé, melynek ereje megfogyatkozott. Egy harmadik szépirodalmi folyóirat is megindult az évfordulóval, a *Szivárvány*: szellemben és irányban közel áll a *Nyugat*-hoz, munkatársaik egy része közös is.

Nagyobb szabású irodalmi vállalkozásról ezidőszerint nincs hír. A bizonytalanság ködében föl-fölbukkan egy egy terv részint régibb kezdeményezések folytatása (a Kisfaludy-Társaságnak 200 kötetre tervezett *Nemzeti könyvtára*, a teljes 20 kötetes Arany-kiadás) részint újabbak (*Shakespeare* új fordítása), de mindez a jövő reménye — s van-e, ami Magyarországon ma olyan kétes volna, mint a jövő?

Dr. Császár Elemér.

AZOKNAK, AKIK FÉLNEK A KRITIKÁTÓL...

Az erdélyi magyar irodalom utolsó öt esztendeje — a sok nemes törekvés mellett is — jellemző példája az összetartó erő nélkül széthulló szervezetlenségnek s az élénken viruló kritikátlanságnak. Ezt az irodalmat sok dicséret dédelgette a szivünkbe. Rendjén van ez. De túlnötte már a kényeztetés gyermekkorát s ezért meg kell látnunk, hogy céljatevesztett az a mód, ahogyan a növekedését ápoljuk. Nem lesz ártalmára, ha ridegen szembenézünk a valósággal s nyesegetni próbáljuk a fejlődését akasztó korcsajtásokat.

Egy egész sereg név jelzi ennek az irodalomnak egyre gyarapodását. Van köztük néhány kiváló csengésű: ők az erdélyi magyar irodalom fémjelzői. Jobbára fiatal erők, mint frissen ugarolt az a terület is, melybe gyökerüket mélyesztik. Többféle irányban, több-kevesebb öntudatossággal és művészi készséggel tapogatóznak az irodalmi magaslatok felé. Nevükkel folyóiratok hasábjain, napilapok rovataiban gyakran találkozunk. Úgyhírlik, hogy naponként nő a kéziratban heverő halhatatlan alkotások száma, amelyből mérsékelt időközökben egy-kettő nyomtatásban is napvilágot lát: többnyire Kolozsvárt, mely szellemi súlyánál fogva afféle irodalmi középponttá kezd súlyosodni, de Temesvár, Arad, Nagyvárad, Marosvásárhely, Brassó s Kézdivásárhely is szaporítja néha napján az irodalmi termelést. Azonban a Temesváron vagy Aradon megjelent könyvnek az a tulajdonsága, hogy nem jut el Kolozsvárra és viszont.

Az erdélyi magyar könyvnek nincs piaca. Ennek oka az írókkal szemben álló olvasóközönség, melynek igen csekély rétege vásárolja meg az erdélyi magyar könyvet. Ezek között aztán akad néhány, aki el is olvassa. Bizony, minálunk egy könyv megjelenése még nem csal örömpirt az arcunkra, sem azért, hogy erdélyi, sem azért, hogy magyar. Az olvasó meglehetősen közömbösséggel halad el mindkét jelző mellett, bár sok szemrehányást kap ezért az írótól. A kiadók is bizalmatlansággal gyámolítják a szűk olvasóközönségre támaszkodó erdélyi könyvet. Ez a lanyhaság, ez a fásult közömbösség már néhány szépirodalmi folyóiratot maga alá temetett s a meglevők alatt is ingatja a talajt. Milyen munkát végez az erdélyi magyar író, mennyiségben és minőségben; miért dolgozik; mi hevíti a lelkét: ezt az olvasó ép úgy nem tudja, mint az író hiába töri a fejét, hogy miképpen oszlassa el a részvétlenség sűrű ködét. Az engedélyek miatt nehezen működő irodalmi társaságok, matinék, szavaló estélyek, felolvasó ülések és elmésen kitalált olimpiászok igyekeznek az író és olvasó közt levő távolságot megrövidíteni. Tény azonban, hogy az erdélyi magyar irodalmat csak elszigetelt nevek, csak itt-ott megjelent könyvek, szűk körű olvasóközönségre támaszkodó egy pár folyóirat képviseli, hiányzik azonban belőle az egészét egységbe foglaló irodalmi köztudat és irodalmi közvélemény. Hiányzik belőle az a szerv, mely az erdélyi író értékes nevét még jobb hangzásúvá csenditené, mely a közönség bizalmát s a kiadó készségét az irodalomba lendítő erőként bekapcsolná. Hiányzik az író és az olvasó egymásra utaltságának kapcsoló szerve: a kritika. Az erdélyi irodalom szervezetlenségénél csak a kritikátlanság nagyobb. E két káros jelenség összefügg egymással: szerencsétlen, mert kritikátlan.

Kritika ugyan kísérte az erdélyi magyar irodalom termelését, de ez volt a legnagyobb kritikátlanság. Öt év óta bódítja az erdélyi író a tömjénezés illata, öt év óta bájolja a cifra szavakba búrkolt üres ömlengés, öt év óta símúl rá a meghünyáskodott rosszakaratú hízélgés s fojtogatja az erdélyi magyar irodalom egyenes, gerinces növést. Olvastunk hiuságot legyezgető izléstelen dicséretet, kábitó meleg szavakat s hazug nagyotmondásokat. Olvastunk bántó kritikátlanságból szabott kritikákat. Természetesen az ilyen hang hamar veszti hitelét: a józan olvasót csak egyszer csábítja a világirodalmi értékébe becsült zagyaság élvezetére. Nem lehet így célt érni egy olyan olvasóközönséggel szemben, melynek irodalmi ízlése a magyar és a világirodalom értékein izmosodott meg. Ellenben lehet vele bizalmatlanságot szítani és éket verni az irodalmi élet két tényezője közé, lehet vele az író és olvasója közt tántogó hézagot beláthatatlanra szélesíteni. Az egész irodalmi életet megfertőző mesterséges erőlködése ez azoknak, kik tehetség nélkül és szerénytelenül számolják a halhatatlanságot.

Minél inkább sekélyesedik ez az állapot, annál jobban nő az egyik félben a részvétlenség, a másikban az elkedvetlenedés. Közben az irodalom színtelenedik, egyre csökevényesedik.

A kritikátlanságnak ebbe a túltengésébe, az irodalmi életnek ebbe a sorvatag állapotába bele kellett avatkoznia végre a kritikai józanságnak, hogy elvi alapokon álló egyenességgel és őszinteséggel fogalmazott ítéleteket hozzon forgalomba, hogy reális terjedelmére zsugorítsa a felfújtt nagyságokat s rezonáljon a művészi tiszta hangokra, hogy rámutasson az izléstelen ferdeségekre s megcsillogtassa az igazi értékeket; hogy végig suhintson az irodalom méltóságát lealázó komolytalanságon s elismeréssel kísérje a becsületes alkotó munkát. A kritikátlanságban túltengő irodalmi önérték kényelmetlenül kezdi érezni az élesen figyelő kritikus szemét s borús egéből zápor módra zúdítja rá a vádak özönét. Jóhiszeműségét elhinni nem tudja s rögtön kész személyi tekintetekre vinni vissza a kritikus álláspontját: felebaráti vagy politikai pártállásában keresi ítélezéseinek rugóit, kétségbe vonja a rátermettségét és hivatottságát s titkon gyanúsító érzékeny szavakkal tompítja a „szörnyen ostoba, korlátozott izlésű diktátornak, fennhéjázó kontárnak, énekesmadár ijesztőnek” megcáfolhatatlan érveit. Sőt fenyegető szavakkal a kritikus lelkiismeretére háritja a felelőséget az irodalmi élet esetleges elernyedéséért: „Jól vigyázzanak azok, kik léha kötődéssel a zavart és félreértést növelik: a mai nehéz időben oly kevés kell ahhoz, hogy az élet szépségét hirdető énekesmadarak elköltözzenek innen vagy örökre elnémuljanak.”

A „nekiiszáguldó csacska habok tarajos hullámverését” szilárdan álló erdélyi író „szikla” ugyan lehet, de a magasabb nézőpontból elemző kritikát elviselni nem tudja. Csoda-e ez? Hiszen ő olyan környezetben nőtt országhíressé, mely a kritika jogosultságát acél hárfán zengett dicséreték kísérő zenéje mellett vitte be tudatába. Ha megírja negyedévenként a maga kicsiny „remekművét” s lustrumonként önálló kötetű terjedelmesíti munkásságát, elvárja, sőt megköveteli, hogy nagy fogyatkozásai palástoltassanak el, de kis érdemei magasztaltassanak fel. Ő irodalmat csinál egy „háborúban megviselt kor gyermekének” s ha ráhibázik, fedje ezt rendkívüli helyzete s a hivatás, melyet betölt. Érzékenysége nem tudja elviselni még a látszatát sem, hogy esetleg tévedett, s ahelyett, hogy a kifogásokat jobb és jelesebb alkotásokkal némítaná el, írói hírnevét megcsonkító üres replikákra ragadtatja magát. Ne essék ez egyedül az író rovására! A kritikátlanság szellemével fertőzött az egész közéletünk. Ami igazság, ami jog, ami becsület és egyenesség: csupán emlékezetben élő elvont fogalom. Ha élesztetni merem ezeket, ha konkretizálva szeretném látni őket, — számolnom kell a maguk alá temető vádak özönével. Ilyen atmoszférában a kritikus igazán nem remélheti azt az erkölcsi emelkedettséget, hogy szavai mögött a jóakaratot, kifogásaiban

az ideális célt s észrevételeiben a tökéletesebb jövő egyengetését vegye észre a rövidlátó kritikátlanság.

A kritikának még sem szabad megtorpadnia. A kritika olyan, mint a mindenkori irodalom. Kezdő irodalomban a hibákat palástolgató, a szárnypróbálgatásokat túlzó dicséretekkel alátámasztó, minden nyomtatott betűben nagy szolgálatokat látó ténykedés: melegágya tehát a jámbor kritikátlanságnak. Fejlett irodalmi viszonyok közt a feladata is módosul. Művészi szempontból értékelő tényező lesz s a szellemi irányzatok mélyére látó irodalombölcselet. Meg vagyunk győződve arról, hogy 1919. az erdélyi magyar irodalomnak csak lendítő fázisa, nem pedig a kezdete. Ki kell már irtani azt a téves hitet, hogy az erdélyi magyar irodalomnak csupán öt éves gyermekora van. Gyökerei évszázados mélységekbe nyúlnak s tisztességteljes szellemi hagyományok felszívódásából él. Magában ugyan zárt egésznek alkot, de mégis csak függeléke annak a nagy egységnek, melyet magyar irodalomnak nevezünk s amelyen az általános magyar lélek művészi tükörképe verődik vissza. Ennek az irodalomnak megvan a maga kialakult művészi szintje, melyet kritikátlansággal, elméletyesíteni vagy leszállítani engednünk nem szabad. Önmagát becsüli kevésbé az erdélyi magyar irodalom, ha zengzetes dicséretnek nélkül kedve szegődnek s ereje erőtlenednek a művészi magaslatok felé törő útjában. Kiküszöbölni belőle a kritikátlanság sorvasztó szellemét s törekedni az irodalmi élet teljes kiépítésére, — létérdeke ez ma az erdélyi magyar irodalom fejlődésének és színvonalra emelkedésének.

Ebben a kritikában — az ellene zugó zajgások ellenére is — mindig lesz annyi méltóság és emelkedettség, hogy megkeresse azokat a szempontokat, melyek mellett a személyi tekintetek eltörpülnek s az igazi értékek nagyra növekednek. Lesz benne komoly törekvés arra, hogy az író és olvasója között tatóngó bizalmatlanságot, lanyha közömbösséget az igazi értékekkel szemben megértő rokonszenvvé melegítse s az egészséges irodalmi közvélemény kialakulását szeretettel támogassa. Lesz benne bátorság és ízlés, hogy a téves közhelyeket lerombolja és az ízléstelen burjánokat kigyomlálja. A „jóakarató” irodalomgyámolítóknak pedig szűnjön meg az aggodalmuk: a „madárijesztő” csak a kártékony, csiripelő verebeket rebbenti szét. Az igazi énekesmadár, ha dideregve, ha fázva is, nem némul el, hanem szívünkbe dalolja magát.

Dr. György Lajos.

ERDÉLYI MAGYAR NOVELLAIRÓK ÉS NOVELLÁK.

A novelláról nálunk általában kétféle nézet járja. Az egyik szerint a novella tulajdonképpen „kis regény”, melyet néhány epizód betoldásával, leírásokkal, lélektani elemzésekkel, lírai diszitményekkel, stb. stb. könnyen „regény”-nyé lehet kiszélesíteni. Sebesi Samu, Balogh Endre és Gyallay Domokos e kis regényeknek erdélyi kultiválói. Kovács Dezső és Sipos Domokos szerint a novella úgy viszonylik a regényhez, mint a küllő a kerékhez, minélfogva a novella egy önmagában befejezett életkép, zárt mű egységes tragikummal vagy komikummal, azonban regénnyé ki nem nyújtható. Jókai novellái azok felfogása mellett bizonykodnak; Mikszáthnak, Eötvös Károlynak anekdota-novellái viszont emezek mellett szólnak. Azt, hogy e két felfogás közül melyik célravezetőbb, bajos dolog volna megmondani; bizonyára mindakettő helyes, ha általuk jó novella készül. Az íróra nézve azonban nem közömbös, hogy melyik felfogás szerint ír. Ott van pl. Balogh Endrének egyik legszebb kis regénye, a *Fehér rügy*. Ebből Kovács Dezső bizonyosan legalább hat novellát írt volna. Viszont Sipos Domokosnak *Templomrabló*-ját Sebesi Samu szélesre kinyújtott társadalmi kis-regénnyé írta volna át.

Nekünk úgy tetszik, hogy az, amit — Sebesi, Gyallay és Balogh után — kis regénynek neveztünk el, közelebb áll a regényhez, mint a novellához. Mert a novella — ha t. i. a dolog lényegét tekintjük — az *egyén* életének adja egy kis töredékét, ellenben a regény a *társadalom egy csoportjának* adja életrajzát. A novellában egy egyén („a főszereplő”) életének egy kis része a tulajdonképeni cselekmény. Hogy e kis rész, mondjuk: ez az epizód, csupán egy szellemes ötlet, mint Herczeg Ferencnél, vagy kedélyes anekdóta, melynek folyamán semmi sorsdöntő história nem történik, mint Mikszáth és Eötvös Károly legtöbb novellájában; avagy megfordítva: az egyén életének épen sorsdöntő epizódja, mint Kemény Zsigmond és Gárdonyi elbeszéléseiben, — — az teljesen mindegy. A fődolog az, hogy *egy* ember történetének *egy* kis — de önmagában zárt egységű — része van befoglalva a novellába. Ezzel szemben a regény *nemcsak* egy embernek, hanem a társadalomnak *nemcsak egyetlen* epizódját, hanem valamely olyan széles menetű eseményét írja le, amelyben sok-sok ember vesz részt, megelevenedik benne egy egész korszak embereivel, vidékeivel, szokásaival, ruházatával, épületeivel, gyarlóságaival és erényeivel. A novella lényegében adalék az egyén jellemrajzához; a regény egy korszaknak élet- és jellemrajza. Az, hogy milyen terjedelmű az írásmű, nem tartozik a dolog lényegéhez. Vannak regény terjedelemre kinyújtott novellák (ilyenek Mikszáth regényei általában), viszont vannak novellába zsufolt regények (mint pl. Jókainak legtöbb elbeszélése).

Ha már most elismerjük, hogy ez a különbség a regény és a novella között tényleg megvan, akkor nyilvánvaló, hogy a novellairótól egészen más természetű műalkotásokat várunk, mint a regényírótól. Amint másfelől az is bizonyos, hogy az ilyen elméleti megfontolás lényegileg befolyásolhatja az írók dolgát.

A fentiekben talán eléggé szabatosan megjelöltük a novellának lényegét s ezután áttérhetünk annak a nem kevésbé fontos kérdésnek megbeszélésére, hogy mi a költészet a novellában? Tudvalevő dolog, hogy nem minden elbeszélés nevezhető költői munkának. Igen sok olyan novellát ismerünk, amelynek semmi köze nincs a poézishez. Hol van itt a határ? Az könnyen meglehet, hogy kevés olvasó gondolt erre a látszólag tisztán elméleti kérdésre, de a kritikusnak, s mint azonnal látni fogjuk, az írónak nagyon is tisztában kell lenni e határkérdéssel. A dolog azonnal érthetőbb lesz, ha azt, amiről ezuttal beszélni akarunk, így kérdezzük: van-e valami különbség aközt, ahogyan valamely eseményt a riporter, a történetíró s a költő feldolgoz? Bizonyára van, mert a riporter nem történetíró s a historikus nem poéta. Mi tehát a különbség közöttük? Ha e kérdésre helyesen válaszoltunk, akkor a felelet a novellában levő kötészetet kell, hogy megjelölje.

Az ujságíró csak lát és megláttat. Hogy a riporter meg-látás és megláttatás legtöbbször tendenciózus, az igaz, de az írásnak művészi lényegét illetőleg nem fontos. A riporternek írói technikájában a szemléletesség a fő. A történetíró a tendencia nélküli megláttatáson kívül megjelöli az eseménynek különböző összefüggéseit is. Ezt úgy szoktuk mondani, hogy előbb hitelesen megállapítja a tényt, aztán megmutatja e ténynek összes okait és következményeit. A historikus a riportertől tárgyilagossága, valamint mélyreható és széles látókörű okfejtése s — a mi ezzel együtt kell, hogy járjon — okoskodásra késztetése különbözteti meg. A költő több, mint ezek közül akármelyik, mert ő az olvasónak egyéni élményévé igyekszik tenni azt, ami tőle teljesen függetlenül történt vagy épen soha meg sem is történt.

Nézzünk egy pár példát.

Indig Ottó *Tűz a Monostoron* címen megírt egy igazán kedves kis rajzot. Nem világrengető eseményről van benne szó: Kolozsvárt ostromolják a kurucok. Nagyszegi Gábor a kuruc-táborban egyszer csak azt hallja, hogy a városban maradt feleségének labancok udvarolnak. Bosszú és undor ébred lelkében otthona iránt s elhatározza, hogy a csábítót lelövi, házat meg felgyújtja. Mint mondá, aként cselekedett. Ennyi a novella tárgya. A kidolgozás szemléletes előadással ügyes megszerkesztésben élvezetes olvasmánnyá tette e kuruckori riportot. Hogy benne — a vége felé — egy kis zavarosság is van, azon nem akadtam fenn. Indig úgy sem akart hiteles történetet

irni. S a hatás? Én e novella elolvasása után ilyenfélét gondoltam magamban: mégis nagy bolond volt ez a Nagyszegi Gábor, hogy felgyújtotta saját házát; jobb lett volna, ha nem hagyja ilyen veszedelmes időben őrizet nélkül a menyecskét, vagy ha mégis elhagyta, hát elégedett volna meg a csábító rác hadnagy lelövésével (esetleg az asszonynak „kézzelfogható” megleckéztetésével), de a házát ne bántsa, mert — úgyebár — a ház mégsem lehetett hibás? Ennél továbbmenőleg azonban nem volt közöm a novellához. Így vagyok én a riportokkal általában. Elolvasom őket: élvezem is, ha jól vannak megírva, aztán nem törődöm többé velük. Nézzünk egy másik riport-novellát, Sipos Domokosnak *Templomrablóját*. Az író — monolog formában — egy szegény proletárt akart bemutatni, ki éhes és fázik s akit a jóllakott, meleg szobában fütöző világnak hatása megőrjít, templomrablóvá, az oltári szent kehely tolvajává tesz. Ez a riport annyi stiláris ügyességgel van megírva, hogy bármelyik újságírónak becsületére válnék. Hanem — a poézishez nincsen semmi köze. Ime a templomrabló lelkületének változásai: „*Átkozott hideg van.*” „*Enni akarok.*” „*Ezt tovább nem bírom. Istenem, hol vagy? Boríts réám valamit. Valahová be kell menni, valahol le kell ülni.*” „*A templom mindenkinek szabad.*” A templomrabló logikája idáig egészen normális. Aztán, amit e proletár a templomban az első pillanatokban érzett, azt Sipos igazán finom megérzéssel tolmácsolta. „*Nagyon jó. Nem fúj az a kutya, szél. A jeges havat letörülöm arcomról a kabátom ujjával. Óh boldogság. Leülök.*” „*Énekelek.*” „*Milyen rég nem voltam templomban.*” E pontig a novella jól sikerült. Hanem itt tökéletesen elromlott. Ha például én írtam volna ezt a novellát s *okvetlenül* proletár történetet akartam volna csinálni belőle, valahogyan ilyenféleképpen folytattam volna: e szegény sorsverte ember az orgona hangjai mellett elalszik s a templomi impressziók álmát a hitnek megvigasztaló érzésével töltik el; — aztán az istentiszteletnek vége, mindenkinek el kell hagyni a templomot, még e szomorú embernek is. A befejezés végére odaírtam volna, hogy: a polgári rend már az isteni irlgalmat is órához kötötte, — mert amíg a fütött templom bezárva üresen marad, addig a hajléktalannak tovább kell fáznia, éheznie künn a szabad ég alatt. Mondom, *ha okvetlenül proletár történetre lett volna szükségem*, így fejeztem volna be Sipos novelláját. Ebből a fináléból kiérzett volna valami abból a nyomorból, amelyért mi, emberek — kik órarend szerint zárjuk és nyitjuk Istennek házát — bizony-bizony felelősek vagyunk. A novella így egy társadalmi jajkiáltás lett volna, mely bizonyosan megtalálja visszhangját az olvasó lelkében. Mit csinált e helyett Sipos? Hát legelőször is megőrjítette ezt a szerencsétlen embert. Már az ilyen folytatásnak helyes volta iránt is kételyeim vannak, mert úgy érzem, hogy a templom a maga

áhitatos misztikumával a legfeldultabb idegrendszerre is csillapítólag kell, hogy hasson. Ez a kifogásom azonban költői szempontból nem nagyon fontos. Sokkal fontosabb a következő. Sipos okvetlenül proletár novellát akart e témából írni, melyben (az ő elgondolása szerint) az a vezető téma: hogyan örül meg egy fázó és éhező nyomorúlt ember mások gazdagságának és meleg szobájának láttára. Azt kérdezem már most, hogy *ennek* a lelki aberrációnak bemutatásához miért kellett *éppen olyan* dolgokat elkövetetni e szerencsétlen emberrel, amely dolgok minden jóérzésű olvasónak bántják az izlését? E proletár nem volt monomániákus templombetörő, *ez* tehát nem magyarázza meg a szent kehely ellopását. Mire való volt olyan tettet vitetni vele véghez, amely lélektanilag semmiképpen nem következik az előzményekből s amely — ismétlem — bántja vallásos érületünket? Mert az oltári szentség ma minden templomtisztelő előtt kegyelet tárgya, tartozzék az illető bármely felekezethez. Ellopni azt, sőt egyáltalában: lopni a templomból — a legteljesebb mértékben ellenkezik esztétikai és erkölcsi érzésünkkel. Amely pillanatban ez a proletár erre vetemedett, elvesztette emberi rokonérzésünket. Az író magyarázhatja aztán a tényt bárhogyan, ez undorító epizóddal a művészetet ölte meg írásában. Amivel világért sem akartam azt mondani, hogy Sipos novellái mind ilyenek.

Nézzünk most néhány példát a történeti novellára. Az első, amit a történeti novellától művészi szempontból megkivánunk, ez: a benne történő esemény művészileg úgy legyen megszerkesztve és kidolgozva, hogy a novella valóban bele tudja ábrándoztatni az olvasót a múlt időkbe. Amíg az olvasó nem felejt el, hogy olvas, addig a történeti novella nem tudta beleszuggérálni a történelmi illúziót. Pedig ha a novella ezt tenni nem tudja, akkor művészileg hatni sem tud. Csak akkor teljes a művészi illúzió, ha az olvasó megfélekedzik magáról s azt hiszi, hogy ő is ott van a történet szereplői között. Ez illúzió a művészi hatásnak leglényegesebb kelléke. Azonban nemcsak az olvasó kell, hogy ilyen illúzióba áltassa magát, a költői inspiráció ugyanilyen illúzióba kell, hogy juttassa magát az író is, ha igazán művész az. Jókai ezt úgy mondta, hogy „regényeinek írása közben (*itt jól jegyezzük meg, hogy hónapok munkájáról van szó!*) odahelyezi magát az egyes alakoknak a lelki világába: bennük él. Magáév teszi mindegyiknek a kedélyhangulatát. S ez nem jár mindig gyönyörűséggel: vannak emberi indulatok, amik lelki egyéniségével antarctice ellenkeznek; a kéjenc, a gyilkos, a fősvény, a zsarnok, a szivtelen kedélyhangulatának szuggérálása fájdalommal jár; a kétségbeesett öngyikos idegzavara kinez, az atheista ridegsége borzaszt. De — teszi hozzá Jókai — nem tudok másként írni s a képzelt alakok szenvedése könnyre fakaszt.” Minő művészi fogásokkal lehet az olvasó lelkében előidézni ez illúziót,

azt senki sem tudja megmondani, mert az a műalkotó teremtésnek legegységibb titka. Csupán egy dolgot tudhatunk itt bizonyosan, azt, hogy aki történelmi illúziót akar kelteni, az valóban történelmi históriát is írjon s ne csináljon úgy, mint Nyirő József „Rapsonné (vagy legújabb elkeresztelése szerint: Rapsoné) rózsája” című novellájában, hogy csupa történelmi tévedésekkel akarja a történelmi valóságnak látszatát kelteni. Legkevesebb, mit a történelmi novella írójától megkivánunk, az, hogy tudja a hiteles formáját is annak az eseménynek, amely eseményből költészetet akar csinálni. Mert, s ezen van itt a hangsúly: a történelmi novellában (és regényben) a való történetet van költészeté átalakítva. Aki a való történetet rosszul vagy sehogy sem tudja, az nem tudhat jó történetet sem írni.

A történelmi valóság illúziója ellen úgy szokás leggyakrabban vétni, hogy az író a szereplőket korszerű stílusban beszélteti, egyébként azonban a történelmi teljesen mai modern lélekre fölépített megokolással a mai idők lelki és társadalmi körülményeinek megfelelőleg szerkeszti meg s dolgozza ki. Az ilyen eljárás a mai viszonyoknak megfelelő történetmotívumokat a múlt idők nyelvezetébe öltöztetve adja elénk. Az efféle tényleg meg tudja tévesztetni a felületes olvasót, aminthogy általa gyakran maguk az írók is tévedésbe esnek. Azt gondolván, hogy a régiesség illúziójának felkeltéséhez elég a nyelvnek régies stílusformáit felhasználni, pl. Sebesi Samú *A mester* címen megírt egy nagyon meglehetősen, cselekményében egészen jól kigondolt s igen-igen hangulatos novellát, melyben elbeszélte, hogyan verbuválta össze 1792-ben Fehér János a kolozsvári magyar szintársulatot s miképpen tette színésszé az első magyar komikust, Jancsó Pált. Sebesi régi és rutinos író, kinek a mesekitalálás nem okoz nehézséget. Igen ám, de történelmi témákkal eddigelé Sebesi nem sokszor próbálkozott meg s ezúttal éppen ebben volt a baj. Ugyanis a novellában nincs semmi a magyar rokokó társadalmi életéből s távolról sem kelti az olvasóban azt a múlt időket megjelenítő illúziót, amint pl. Tabéry Géának „Kolossvári bál” c. egyfelvonásos drámája. Az egykorú történelmi tényeket e novellában a mai társadalmi életnek légköre veszi körül. Művészi szempontból emiatt nem sikerült ez a novella. Azonban a túlságos histórizálás sem válik a novella előnyére, mint ezt Antal Áronnak „*A jengiszalai fogoly sarca*” c. történelmi elbeszélése mutatja. Az van e novellában elmondva, hogy Balaskó Birta, ez a krimi fogságból hazakerült csiki székely legény hogyan segít Damokos Orsinak megszerezni a Krimben raboskodó öreg Damokosnak váltságdíját. Az elbeszélés kissé nehézkesen indul meg, mert Birtának Orsi iránt való szerelemregyűládása igen el van nyújtva. De a többi rész, különösen Rákóczy Györgynek a törökkel való harca oly elevenen van elmondva, hogy e rész méltán vetekszik Gyallay Domokosnak ehhez hasonló

legsikerültebb leírásaival. Hanem a történeti hiteles szemléletességre való törekvés közben Antal Áron megfeledkezett novellájának főtémájáról, Birtának Orsi iránti szerelméről. Érezzük ugyan, hogy e novellában minden a váltságdíj megszerzése érdekében történik, de a túlságos historizálás miatt a szerelmi viszony annyira háttérbe szorult, hogy az már határozottan ártalmára vált az elbeszélés költőiségének. Az történt meg itt, hogy a novella főtémája epizóddá halványult s egy epizódja — ismétlem, rendkívül ügyes kidolgozásban — főcselekménnyé vált.

A történeti novellát Erdélyben ma Gyallay Domokos műveli legtöbb sikerrel. Históriai alapos ismeretei, mesemegszerkesztő tudása és stílusának sajtáságosan ódon patinája egyaránt legkiválóbb történeti novellaírókká teszik. Ez írói erények mögött azonban lényeges fogyatkozások vannak, melyek közül legérzékenyebb az, hogy fantáziája nem tud szabadon szárnyalni. Gyallay realista s ami művészetet reális józansággal témáiból ki lehet hozni, azt ő az utolsó cseppig kihozza; de mesévé átálmodni a valóságot, világot teremteni az ábrándokból nem tud. Itt van e nemben egyik legtanúlságosabb elbeszélése: *Viperák a virágos kosárban*. Azt mondja el benne, hogy az örmény menyecskék hogyan üzték ki Szamosújvárból a körülöttük legyescskédő vicei grófot. A téma a novellában a lehető legérdekesebben van beállítva: a gyámoltalan örmény férjeket besorozzák katonának s elviszik Napoleon ellen. Ez alatt a vicei gróf — amolyan Krisztyán Tódor-féle alak, csak nőbelebb kiadásban — nagy furfanggal beköltözött Szamosújvár városába, „a virágos kert közepébe”; az utcán melléje állott minden nőszemélynek, köszönetet, hízelgett, nyájaszkodott. Különösen a szép Czech Kristófné ablaka alatt táncoltatta lovát szívesen és nagy gyakortasággal. Törték a fejüket a városi tanács is, meg a tisztességes polgárosszonyok is, vajjon hogyan szabadulhatnak meg a kalandortól? Kell-e ennél pompásabb téma-expozíció? Asszonyfurfang, örmény ravaszság s grófi kalandorság... Micsoda színes históriát tudott volna ebből kitalálni Jókainak fantáziája! A reális józanság e költői művelethez nem elég, romantika kell ide, amely ötletet, képzetet s való lehetőséget meglepő szeszélyes fordulatokba foglaljon össze. A gróf szerelmi kalandorúl van bemutatva, nyilvánvaló ennélfogva, hogy költői szempontból őt kellett volna a mese előterébe állítani, nem a korlátolt eszű, de azért magukat geniálisan ravasznak képzelő örmény férjeket. Ezek csak akkor juthattak volna vezető szerephez, ha ravaszságuk igazán frappáns csattanót tudott volna adni a mesének. Az, amit velük — s pláne menyecskékkel — Gyallay véghez vitet, hogy t. i. egy csomó nőtény viperát prezentálnak virágos kosárban a szerelemrevágyó grófnak, — túlságosan költőietlen megoldás. A viperá tényleg veszedelmes állat s hogy a gróf nem akarja megmérgeztetni magát általuk, azt nem csodálom. Az, hogy az

örmény menyecskék mind csak nőstény viperákat szabadítanak a grófra, amelyek ha el is találnának majd szabadulni, hím-vipera hiányában úgy is rövidesen kipusztulnak, már igen hétköznapias, szellemtelen ötlet. A főbaj azonban nem ez, hanem egyéb. Hát vajjon a szép Czech Kristófné csak annyira tudta megbabonázni a grófot, hogy az — egy csomó súlyos párbajt megvív ugyan érette, de a könnyen agyonverhető viperák elől még a város határából is kimenekül? Az ilyen gróf vagy viperaiszonyban szenved, vagy pedig egész kalandorsága pusztá tettetés volt. A súlyos párbajok azt bizonyítják, hogy a szép Rózsikát szerette. Miért párolgott el tehát olyan könnyedén a viperák elől? Tán azt gondolta, hogy az örmény menyecskék egytől-egyig mind úgy gyűlölik őt, mint akár gyáva férjeik, akár pedig a mérges viperák? Ha *ezt* gondolta, nem volt *férfi*, annál kevésbé szerelmi kalandor. Nem szükség tovább magyaráznom, hogy miért tartom én művészi szempontból elhibázottnak ezt a novellát. Nagyon természetes, hogy ott, ahol a mese nem kíván meg több romantikát, mint amennyi Gyallaynak tulságosan reális fantáziájától kitelik, igazán pompás dolgokat alkot. Ilyenek többek között *A Kölönte sipja*, *A kontár*, mindenekelőtt *Folt a családfán*.

A történeti novellával szemben azt a kifogást szokás felhozni, hogy csalóka műforma az, mert az emberrel azt akarja elhíttetni, hogy olyan volt a régi világ, aminőnek az író megrajzolta, pedig hát alapjában véve senki másként nem érezhet, mint ahogyan neki Istentől a jelen viszonyok között s azoknak megfelelőleg éreznie adatott. Ennélfogva a múlt időnek minden rekonstruálása nem egyéb a jelen viszonyoknak a múlt időkbé való belemagyarázásánál. Én ugyan nem hiszek ebben az ellenvetésben s nem főként akkor, amikor a költészettel kapcsolatban hangzik az el. Mindazonáltal azt, hogy némi kis igazság van benne, én sem tagadom. Azonban e kevés igazságnak nem tulajdonítok a kelleténél nagyobb fontosságot. Elvégre a költészetben nem a külsőségek szerint igaz a fődolog, hanem — mint Arany János megírta — a belső igazság, a *valószerűség*. Ha a költő el tudja hitetni a múlt időkről való illúzióját, akkor neki költőileg igaza van. Ellenben nem vagyok ilyen engedékeny a *jelen* állapotok rajzánál. A társadalmi novellától a legszigorúbb hűséget kívánom (*a költőiségnek művészi határain belül*), mert itt minden szavát módomban áll ellenőrizni. Ha Szabó Dezső *Az elsodort falu*-ban azt akarja elhíttetni, hogy a székelyek állatias orgiákat rendeznek a halotti torokon, akkor erre azt mondom, hogy bolondot beszél. Én is láttam elég sok székely temetést, magam is toroltam jó néhányszor, hanem orgiát ülni nem láttam halottas háznál itt Erdélyben sem székelyt, sem más embert. Amivel e helyen mindössze annyit akartam mondani, hogy a társadalmi regény, miként a társadalmi novella, a valóságtól oly önkényesen nem térhet el, mint a történeti költészet.

Ezzel függ össze, hogy a társadalmi költészet mindig egyénibb, az íróra, miként az egész irodalomra nézve jellemzőbb a történeti költészetnél. A legértékesebb történeti költészet tulajdonképpen nem is az, amelyet a költők a multba visszamenőleg megálmodnak, hanem az a társadalmi poézis, mely idők multán maga is a multé lett s mint egykoron hű rajza az élő állapotoknak, kortársi hűséggel, kortársi hévvel beszél az elmúlt időkről. Hogy csak magyar példáknál maradjunk, Herczeg Ferencnek vagy Gárdonyi Gézának társadalmi regényei ötven esztendő mulva „a mult időknek” lesznek költészete, aminthogyma már bizony történeti regények *Az új földesúr* vagy *A sárga rózsá*. Hogy állunk e társadalmi költészettel itt Erdélyben a novella téren? Kik azok az íróink, akikről jogosan elmondhatjuk, hogy elbeszéléseikben mi élünk, erdélyi magyarok; költői hevületük egyszersmind a mi lelkünk melege is? Kiknek novelláiban tükröződik a mai erdélyi magyar élet, a mai erdélyi magyar sors? Kiknek novelláit nem lehetett volna sehol a világon másutt megírni, mint csak itt és közöttünk, mert azoknak tartalma nem csupán mese, de a költészetnek tükrében ragyogó valóság?

Hát mindenekelőtt Pálffyné Gulácsy Irén. Ez a valóban nagy tehetségű írónő talán a legrövidebb írói multú erdélyi pályatársai közül. 1914-ben kezdett először irodalommal foglalkozni, de egyelőre csak asztalfiókja részére. 1916-ban *Asszony az úton* címen regényt írt, melyet a budapesti Franklin társulat elfogadott kiadásra, de könyv azért mégsem lett belőle soha, mert a kézirat időközben elveszett. Így hát 1919-re maradt írói pályájának a nyilvánosság előtt való megkezdése. S e rövid idő ellenére is ma már legtehetségesebb íróink között említjük, kitől valóban sokat várunk. A Tisza-vidéknek magyar népét író ma úgy nem ismeri s oly élethű költészettel leírni ma senki nem tudja, mint Gulácsy Irén. A magyar szépirodalomban ő Tömörkényi Istvánnak egyenes örököse, azon lényeges különbséggel, hogy asszonylélke írásaiban gyöngédebb Tömörkényinél. Csak úgy taláломra említem sok szép novellája közül a *Horogon* címűt, melyben a dohány-tolvaj István és Mátyás sógornak horogra, azaz hogy csendőrkézre kerülését beszéli el. Az a pompás költői technika, mellyel a kukoricásban bujkáló Tandari Mátyásnak és Ragyogó Kovács Istvánnak alakja s végül a becsapott csendőr rajzolva vannak, valóban minden elismerésünkre méltó. Nincs itt semmi csinált költészet (mint Nyirőnek „népies” novelláiban) s mégis bele lehet felejtkezni e természetes, egyszerű stílus művészetbe. Mondom, akárcsak Tömörkényi művészetébe. A különbség kettőjük között az, hogy Tömörkényi megfigyelései élesebbek (nem csoda, öreg író volt), ezzel szemben Gulácsy tehetsége nagyobb szabású koncepcióra is képes; Tömörkényi nyelvezete népiesebb és egy fokkal üdőbb, Gulácsy a népiest *újabb*an kezdi erőltetni.

A székely falusi embert s falusi életet reális, élethű művészettel Gyallay Domokos rajzolja legtöbb sikerrel. Róla említettük már, hogy fantáziája a mese romantikus bonyodalmaira nem képes, a képzeletnek merész elkalandozásai helyett jobban szeret itt maradni közöttünk e földön, hiszen annyi szép, annyi érdekes dolog van a szemünk előtt zajgó világban is, ami méltó a költői feldolgozásra. Nos, az ilyen realitás-szerető művészi hajlamnak aligha lehetne alkalmasabb tárgya néprajzi témáknál. S valóban ebben excellál Gyallay tehetsége. Ahogyan ő megtudja írni a falusi székely gazda, székely legény és leány élet- és jellemrajzát, úgy ma nem írja meg senki. Nyirő József belemagyaráz egy csomó egyéni nézetet székely életképeibe, úgy, hogy nehéz megmondani, vajjon az ő privát véleménye a székelyekről vagy pedig a valóságnak hű rajza a fontosabb novelláiban. Így is lehet szép dolgokat írni, de az efféle írás nem a székely népéletnek hű képe. Pedig itt épen erről van szó. Itt van pl. Gyallaynak legfrissebb novellája, a *Farsangi álom*. Azt beszéli el benne, hogyan akarta otthon marasztalni a vén Piros, ez a bencédi székely gazda, szolgáját, Marcit, kinek erős mehetnéke volt a kadácsi bálba. Mintha most is magam előtt látnám a vén Piros, amint nagy ravaszul füttyezőre megtáncoltatja szolgáját, csakhogy aztán rámondhassa: maradj itthon fiam, ne hozz idétlen ugrálásoddal szégyent se rám, se magadra. Táncol a legény, fújja a gazda s ha nincs cigány, ki különkül cifrázná a nótát a furfangos vén Pirosnál, legény se pontoz különkül, mint Marci. Ember a talpán — „földig-le-székely”, mondaná Nyirő — mind a kettő. Aztán milyen pompásan van megrajzolva a vén Piros megalégedettsége: okos szóval legyőzte a fiatal indulatot. Nagy dolog ez. Ennél már csak egy dolog lehet nagyobb: tuljární a vén Piros eszén. Ez a kettős parasztfurfang a novella tulajdonképeni tárgya. Valódi művészi írás ez az elbeszélés, igazi reális székely életkép, a belepoétizálás minden cikornyája nélkül.

Az erdélyi magyar középosztály sorsát Balogh Endre és Kovács Dezső novellái tükrözik vissza. Balogh inkább a tömegsorsnak, Kovács viszont az egyéni életképeknek művésze. Balogh Petelei Istvánt juttatja eszünkbe. Aki olvasta a *Fehér rügy*-et, az igazat fog nekem adni abban, hogy Balogh Endre ma egyik legkiválóbb társadalmi novellairónk. Róla igazán el lehet mondani, hogy az emberi nyomor örök legendájának erdélyi magyar variációját ma ő tudja legjobban elbeszélni. Meséinek benső idoma rendkívül biztos felépítésű. Nagyon halványan, de azért szem elől el nem téveszthetőleg, végig vonul rajtuk valamely társadalmi probléma. Ezt azonban épen csakhogy látjuk. A mese előterében rendkívül mozgalmas élet zajlik. Ha valakitől várunk lehet a mai erdélyi magyar középosztálynak regényét, úgy az alighanem épen Balogh Endre. Társadalmi témát nagyméretűvé kidolgozni s a nagyméretű

kidolgozásba élethű életet önteni, — egészen neki való munka. Hanem e nagy remény csak akkor fog teljes művésztévé válni, ha nyelvezete is művészi lesz. Balogh Endre meglepően prózai (költőtietlen) stilussal ír. Nem lendül, nem pezseg a vére nyelvezetének.

Mennyivel szebben és magyarosabban ír Kovács Dezső, kinek stílusában nagyon sok van Herczeg Ferenc nyelvezetének természetes eleganciájából. Érdekes megfigyelni e helyen a stílusnak a témához való alkalmazkodását. Gulácsy és Gyallay — mint mondám — a nép-életnek művészei. Ez nyelvezetükön is érdekesen vehető észre. Szóhasználatuk, hasonlataik, közmondásaik, periódikus stílusfordulataik mind-mind a nép ész- és szavajárásával rokon. Népies témához az efféle nagyon jól illik, sőt csupán ahhoz illik az efféle igazán. Kovács Dezső témáihoz nem találna. A társadalom mindenik rétegének megvan a maga külön szókincese, mondattana és stílusvirágháza. Az író ennek megfelelően mindenkit egyéniségének megfelelő nyelvi milieuban kell hogy szerepeltessen, ha valóban művésze a nyelvnek. Gulácsy is, Gyallay is, Kovács is igen jól ért ehhez, Balogh Endrének azonban ezt még meg kell tanulnia. Kovács ezenkívül nagyon jól ért a társadalmi rajznak belső művészi kidolgozásához is. Róla e sorok írója többször megírta, hogy ő nem a meseszöveg mestere, ennél fogva aki romantikus, izgató történetet keres nála, az csalódik. De aki elegáns stílussal finoman megrajzolt életképeket akar olvasni; aki szereti a szépet gyöngéd, kedves pillanatsfelvételekbe foglalva, az hálás lesz iránta. Nála — ismétlem — a szép és finom a fődolog. Nem keres szociális problémákat az élet mindennapos eseményeiben, nem is magyaráz bele történeteibe semmit. Adja azokat úgy, amint azok a valóságban megtörténtek vagy megtörténhettek volna. E rajzokban, melyeket legtöbbször szelíd humor ragyog be, az egykor annyira eleven, ma már haldokló erdélyi magyar társadalmi középosztály lelkének szebb pillanatai vannak megörökítve. Egy darab öröm és vidámság a földi sivárságban. Ez is mi vagyunk, ez is mi voltunk. E rajzokat is *csak itt* közöttünk lehetett megírni, mert *ennek* a földnek, *ennek* a népnek költészete ez.

Berde Máriának és Nagy Dánielnek novellái e szépirodalmi transzilvánizmusból nem mutatnak semmit. Nincs azokban semmi, de semmi erdélyi. Budapesten ép úgy meg lehetett volna írni azokat, mint a világ bármely részében. Baj ez? Nem. A *couleur local* nem szükségképeni alapfölfétele a művészetnek. Jó, ha megvan, de az sem baj, ha hiányzik. Minden attól függ, hogy minő témánál van meg, illetőleg hiányzik. Aki erdélyi témát ír, az írjon erdélyi észjárás szerint; aki egyetemes emberi témát ír, ha tud, írjon erdélyi felfogás szerint, mert akkor írásának kettős értéke lesz, de ha így írni nem tud, művészet lesz; alkotása akkor is, ha a *couleur local*-tól független az írása, föltéve ter-

mésztereszen ez esetben azt, hogy az illető egyébként művésze a tollnak. Berde Máriának és Nagy Dánielnek ebben az egyetemese (tehát nem vidékieskedő) magyarságban áll művészi jellege. Ha szerencsés percben születik műalkotásuk, pompás alkotás tudhat lenni az. Azonban az ilyen „abszolút” novellát két veszedelem fenyegeti. Egyik az, hogy igen könnyen elvont, száraz lehet. Nézzünk egy példát. Berde Mária *Rina Kincse* címen a következő tartalmú novellát írta meg: Rinát ketten is szeretik, Boáz, akit Berde e három szóval jellemez: „az első-utolsó-egyetlen”; és egy másik, „az Inkább-a-Halál-Férfi.” Rina Boáz szerette, de „Inkább-a-Halál-Férfi”-é kellett, hogy legyen. Régi történet. Aztán jött a régi sors. „Az Inkább-a-Halál-Férfi” mással élte a világát, Boáz pedig másvidékre költözött. Rina nagy elhagyatottságában sírni szeretett volna és nem volt, kinek. Anyja elkergette, nénje kikacagta, bátyja korbáccsal fenyegette meg. Nem volt senki barátja az élők között. És ekkor befelé kezdett el sírni s bánatos lelkét magába fojtott könnyeinek tavában fürösztgette. E lelki-könnytónak vize tele volt kavicsokkal, Rinának kavicssal, de a világnak drága kincssel. Az el nem sírt könnyecskékből drágakövek, műalkotások lettek, mikért a világ kincseket adott, holott azok Rinára nézve megkönnyebbülést jelentettek. Így lett a világ gazdagabb Rinának el nem sírt könnyeivel. E szimbolikus elbeszélésben a történet valóban „eszmévé finomult.” Hanem — — nem érzi az olvasó, hogy e novella minden eszmei szépsége ellenére is *egy kissé vérszegény?*

Másik veszedelme az „abszolút” novellának: a riportozóhoz való visszahajlás. Tessék ez irányban jól megfigyelni Nagy Dánielnek egyik legsikerültebb novelláját, melynek címe: *Annuska menyasszony lett*. Arról van benne szó, hogy Kotlós Gábor sírásónak fia megöli feleségét, mert hűtlenségen kapja rajta. A gyilkosság után apjával, a sírásóval s kislányával, Annuskával, elbujdosik a világ elöl. Mennek déltől estig s egy erdőbe érnek. Hideg szél fúj, rájuk esteledik, el is fáradtak, éhesek is. Kiad nekik szállást, vacsorát, puhaágyat? Nekik? Nem. Csak a kis Annuskának. Elindul az öreg Kotlós és a közeli falúból egy csomó ágyneműt lop s ráfekteti unokájára. Elmegy a gyilkos apa is, ő is lop egy csomó párnát, azt is rárakja a gyerekre. Aztán ételt lopnak s dugják a gyermekre halmazott párnák alá, miközben azon sóhajtoznak, hogy bár legalább addig éltetné őket az Isten, amíg a kis Annuska menyasszony lesz, hogy legyen, ki gondját viselje; akkor aztán történhet velük bármi. Míg erről ábrándoznak, a féltett gyermek megfullad a párnák között. Mikor ezt megtudják, a kis Annuska mellé az apja is, a nagyapja is felakasztja magát. Így lett menyasszony a kis árvából. Olyan szomorú történet ez, hogy lehetetlen visszafojtani a novella olvastakor egy fájdalmas sóhajtást. Aki még nem tudja, hogy milyen sivár is tud lenni néha az élet, az

olvassa el e remek novellát. Művészi munka az, akár „Rina Kincse.” De kérdem: veszi-e észre az olvasó, hogy milyen közel áll benne a művészet a rendőri riporthoz?

* *
*

De legyen elég a műelemzésből. Talán ennyi is eléggé mutatja, hogy milyen változatos az erdélyi magyar novella; s hogy mennyire igazunk van nekünk, akik bátran hirdetjük, hogy Erdélynek immár saját lábán járni tudó önálló szépirodalma van, mely messze túlnőtt a lokális igényeken és amellyel szemben a legmagasabb művészi kívánalmak is teljesen jogosultak.

Dr. Borbély István.

ÚJ ERDÉLYI TOLDI-KIADÁSOK.

1. Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. A polgári és középiskolák III—IV. osztálya számára magyarázta Dr. Kiss Ernő. Cluj—Kolozsvár 1924., 79 l. Minerva R.T.

2. Arany János: Toldi Estéje (1854). Első erdélyi kiadás. Cluj—Kolozsvár 1924., 48 l. Bernát-nyomdája. (Klasszikus Olvasmányok. Könyvsorozat II Szerkesztik és kiadják: *Antalfy Endre* és *Osvát Kálmán*.)

I. Az Antalfy—Osvát kísérletét gyorsan követte a Minerva kiadásában megjelent *Toldi*. A kettő között szemmel látható a különbség. Míg az előbbi az iskola mellett a művelt olvasókra is gondolt, az utóbbi csak a tanuló ifjúság számára készült: hivatalos engedéllyel van ellátva s a tanítás szempontjait szem előtt tartó jegyzetekkel és magyarázatokkal van bővítve.

Nagy öröm az nekünk, hogy a magyar nyelv tanítása ilyen kiváló segédeszközzre támaszkodhatik. Nincs is még költői mű, melynek oly tisztos és hasznos múltja volna, mint Arany János e tökéletes remekművének. Nemzedékek lelkébe rakta le az esztétikai megérzés alappilléreit s minden művelt ember belőle eszmélt a magyar költői stílus szépségeire. Legelőször Lindner Ernő késmárki tanár tárgyalta az iskolában *Toldit* 1856-ban. A 70-es évek közepétől a budapesti gyakorló főgimnázium már rendszeresen olvastatta tanítványaival Arany balladáit és *Toldi*-ját. E kísérletek alapján az 1879. évi tanterv a IV. osztály kötelező olvasmányául jelölte ki s a következő évben már meg is jelent Lehr Albertnek az iskolák számára jegyzetekkel ellátott első kiadása. Ugyanő 1882-ben a nyelvi és tárgyi magyarázatait oly hatalmas kötetbe növesztette, amilyennel egyetlen magyar költői mű sem dicsekedhetik; ki is tüntette a M. T. Akadémia a nagyjutalmával. Ez a kiadás a *Toldi*-nak

kritikailag kifogástalan szövegét is adja. 1886-ban került bele a Jeles Írók Iskolai Tárába, hol a 90-es években már kialakult végleges formája. A legutóbbi kiadás, melyet még használtunk, 15-iknek volt jelezve. Az bizonyos, hogy ennél nagyobb szorgalommal, több szeretettel és jobban kidolgozott magyar tankönyvünk még nem volt.

Nem is gondolt senki a *Toldi* iskolai kiadására. *Kiss Ernő* az első, aki a romániai magyar iskolák számára próbát tett vele. Rövid bevezetése elméleti útbaigazítást ad a költői elbeszélés műfajához. Ezt követi a szöveg, lapalji jegyzetekkel s az egyes énekek végén rövid tárgyi magyarázatokkal. Alig egy íves összefoglalás zárja be a könyvet, mely a költeményhez fűződő tudnivalókról ad röviden számot: tartalmáról, mese-menetéről, tárgyáról, személyeiről, keletkezéséről és költőjéről. A szerző tehát — mint előszavában utal is rá — megszabadította *Toldi*-t az aprólékos jegyzetektől, hogy a tanulók ne stilisztikai példatárt lássanak benne, hanem szívet-lelket gyönyörködtető és nemesítő alkotást. A jegyzetekben csak néhány szó magyarázatára szorítkozott s az irodalmi belátás mellett nagy gondot fordított az olvasmány pedagógiai értékesítésére is. Mindez dicséretére válik a szerzőnek, aki kellő körültekintéssel szemlelte ki a leglényegesebb tudnivalókat, számbavéve a mai ifjúság szellemi és anyagi teherbíró képességét. Azt azonban el nem hallgathatjuk, hogy az elméleti részek stílusbeli gondosságára ráfért volna még egy revízió. Iskolai tankönyvnek legszebb ékessége a kifogástalan magyar nyelv. *Kiss Ernő* dr. tudja a legjobban, hogy nem a stilisztikából tanulja meg a tanuló a stílust, hanem a mindennapi olvasmányai művelik ki stílusérzékét. Ha a tankönyveket stílus-művészek írják, aligha kellene panaszkodnunk a stílustanítás eredménytelensége miatt.

Szerettük volna azt is, ha *Kiss Ernő* kiadása nem kényszerít arra a megállapításra, hogy nála sem találunk kifogástalan szöveget. A *Lehr Albert*-féle hibátlan *Toldi*-t nyomatta le néhány helyreigazítandó botlással. Vannak ezek közt jelentéktelenek (I. 14. *morajj* e. h. *morajja*; IV. 5. *lopódzott* e. h. *lelopódzott*; IV. 19. *édes jó* e. h. *jó édes*; VI. 6. *megérdemelnéd* e. h. *megérdemlenéd*; VI. 9. *felriad* e. h. *felriadt*; VIII. 10. *mondá* e. h. *monda*; XII. 6. *beszélte* e. h. *beszéle*), amelyek mellett könnyen tovasíklunk, de vannak bizony olyan kifejezések, melyeket a betűszedő és a korrektor figyelmetlensége ejtett az arany sorok közé (IV. 3. *nádasba vetette* e. h. *nagy nádasba vette*; IV. 7. *jövőjének* e. h. *a jövőnek*). Akadnak olyan elnézések, amelyek ugyan kicsiségeknek látszanak, mégis egészen félrebillentik az értelmet. A IV. 18. versszak 6. sorában *ki* helyett *kit* kell, mert Arany így érezte azt helyesnek. A VIII. 14. versszak 6. sorának szép kontrasztját egészen ellaposítja a könnyen elnézett ékezet-hiány (meg e. h. még) s a XI. 20. versszak 5. sorában egy hasonló hiba bosszantóan pongyolává teszi a mindig kifogás-

talán Aranyt (fejét e. h. fejét). — Ezek a szépségfoltok, melyek gondos és lelkiismeretes munkára estek, a második kiadásból könnyűszerrel törölhetők. Igen helyesen Arany interpunkcióját megtartva a mai helyesírással adja a szöveget; talán a hosszú *í, ú* jelölésével szabadabban is bánt a kelleténél.

A könyv csinos és tetszetős kiállítása a *Minervát* dicséri, aki igen gondosan ügyel arra, hogy a magyar tankönyv külsejében is a hagyományos magas színvonalát megtartsa. Igen helyesen: a szép kiállítású tankönyv magában véve is izlés-fejlesztő, tehát pedagógiai eszköz.

2. A *Klasszikus Olvasmányok* első füzeté súlyos kifogásokra kényszerített bennünket. Mivel hosszú sorát igéri a magyar remekíróknak, jónak láttuk a szerkesztők figyelmébe ajánlani, hogy kíméljék meg az iskolát és a közönséget megcsorbult és eltorzult költői szövegek forgalombahozatalától. Tettük ezt egyrészt a klasszikusainknak tartozó kegyeletes érzésből, másrészt e hiánytpótló, tehát értékesnek tartott vállalat érdekében: különben ők maguk ássák alá életrevaló könyvsorozatuk értékét, ha szövegkiadásaikban a kritikai szempontokat félretolják.

Toldi Estéje arra vall, hogy a kiadók már közelednek a gondosság felé. Még nem kifogástalan a munkájuk, de a körültekintés biztató jelei mutatkoznak benne. A szöveg csak egy pár helyen csorbult meg: I. 19. *eltörölte* e. h. eldörzsölte; a III. 25. utolsó sora egy szótaggal (*a*) meghosszabbodott; III. 30. *vesztettem* e. h. veszetten; IV. 24. *sorba* e. h. sorra; V. első betét 12. versszak: *társaság* e. h. tatárság; Osvát Kálmán útravalójának elől lett volna a helye, viszont Arany végszavának a szöveget kellett volna követnie. A központosítás is rendesebb lett s a helyesírás is következetesebbé vált, bár az utóbbinak egyöntetűsége több helyen megzökken. Kár, hogy a kiadók a helyesírásra vonatkozólag bizonyos alapelvekben nem állapodtak meg, mert nem sok értelme van annak, hogy az 1847-es *Toldi*-t vagy az 1854-es *Toldi Estéjé*-t 1882-es ortográfiával nyomassák le 1924-ben. Ha már nem adják az editio princeps-et, bátran mellőzhetik az ódon helyesírást s használhatják a legújabbat. A kettőnek elegyítése azonban határozottan ártalmára van a szöveg külső képének. Jól tennék a kiadók azt is, ha nem a könnyen kezükügyébe eső szöveget nyomatnák le, hanem megkeresnék a költő intenciójának leginkább megfelelő kiadást. Szóval a lelkeségük mellé elférne még egy kis szövegkritikai körültekintés is.

Ez a füzet is, mint az előbbi, nemesen egyszerű: közönséges ujságpapírosra van nyomva. Valamikor még könyvészeti ritkaság lehet belőle.

Dr. György Lajos.